आसत्तिर्बुद्ध्यविच्छेदः। बुद्धिविच्छेदेऽपि वाक्यत्वे इदानीमुच्चारितस्य देवदत्तशब्दस्य[1] दिनान्तरोच्चारितेन[3] गच्छतीति पदेन संगतिः स्यात्। अत्राकाङ्क्षायोग्यतयोरात्मार्थधर्मत्वेऽपि[4] पदोच्चयधर्मत्वमुपचारात्[1]।

वाक्योच्चयो महावाक्यम्—

योग्यताकाङ्क्षासत्तियुक्त इत्येव।

'विमलं जलं, नद्याः कच्छे महिषश्चरति' इत्यत्र नद्या इति पदार्थोपस्थितेर्जलमिति, पदार्थेनान्वयबोधे सति सिद्धे 'इच्छाविरहात्' इति न्यायेन 'कच्छे' इत्यनेन श्रोतुरन्वयबोधे इच्छाविरहः। यदि पुनरुभयान्वयेच्छया प्रयुज्यते तदा 'नद्याः' इत्यस्य काकाक्षिगोलकन्यायादनुषङ्गाद्वा 'कच्छे' इत्यनेन संबन्धाद्गृहीतवक्तृतात्पर्यस्य श्रोतुरुभयान्वयबोधेच्छा संभवतीति ध्येयम्। आसत्तिमाह—**आसत्तिरिति**। बुद्धेः पदार्थोपस्थितेरविच्छेदोऽव्यवधानम्। अव्यवहितपदार्थोपस्थितिरिति[6] तात्पर्यार्थः। व्यवधानं च कालबाहुल्येन प्रकृतानुपयोगिपदार्थोपस्थित्या च संभवति। तत्राद्यमाह—**बुद्धीति**। वाक्यत्वे वाक्यत्वस्वीकारे। दिनान्तरेत्यत्यन्तव्यवधानदर्शनाय। प्रहरादिव्यवधानेनाप्यनासत्तत्वं बोध्यम्। **संगतिर्**वाक्यव्यवहारोपयोगिमेलकः। द्वितीयं यथा—'गिरिर्भुक्तमभिमान्देवदत्तेन' इत्यत्र गिरिरभिमान्, भुक्तं देवदत्तेनेति वाक्यार्थबोधद्वयं प्रकृतम्। तत्र प्रथमानुयोगिन्या भुक्तमिति पदार्थोपस्थित्या, द्वितीयानुयोगिन्या अभिमानिति पदार्थोपस्थित्या व्यवधानम्। प्रकृतोपयोगिपदार्थोपस्थित्या[7] व्यवधाने त्वासत्तिरस्त्येव। तेन 'अश्वेन ग्रामं गच्छति' इत्यादौ ग्रामपदार्थोपस्थितिव्यवधानेऽपि अश्वपदस्य गच्छतीत्यनेनासत्तिरव्याहतैव। स्वार्थबोधसमाप्तत्वमपि पदोच्चयविशेषणं बोध्यम्। तेन 'शून्यं वासगृहं–'इत्यादिभागस्य न वाक्यत्वम्। योग्यताकाङ्क्षयोः पदोच्चयधर्मत्वमुपपादयति—**आकाङ्क्षेति**। आकाङ्क्षाया इच्छारूपत्वाद्विपरीतबुद्ध्यभावरूपयोग्यतायाश्चात्मनिष्ठतयान्वयबोधहेतुत्वादात्मवृत्तित्वमेव। **उपचारात्**स्वजन्यजनकत्वरूपपरम्परासंबन्धात्। एकपदार्थीयापरपदार्थसद्भावरूपयोग्यतायास्तु पदार्थधर्मत्वेऽपि स्वाश्रयोपस्थापकत्वसंबन्धेन पदोच्चयधर्मत्वमेवावगन्तव्यम्। निरुक्तासत्तेरप्यात्मधर्मत्वात् तत्राप्येषैव रीतिरनुसर्तव्या। यदि पुनः समभिहारविशेष आकाङ्क्षा, अव्यवधानोच्चरितत्वमासत्तिः, तदानयोः साक्षादेव पदोच्चयधर्मत्वमित्यास्तां विस्तरः। महावाक्यमाह—**वाक्योच्चय इति**। योग्यताद्यभावे महावाक्यत्वस्वीकारे 'चक्षुषा

---

1. उपेति। उपचारो लक्षणा। तात्पर्यानुपपत्तिश्चोपचारे बीजम्॥

---

१. 'चैत्र' ग. २. 'पदस्य' ख. ३. 'उच्चारितेन' घ. ४. 'तत्र' क. ५. 'योग्यता–' इति फक्किका ग-पुस्तके नास्ति; घ. पुस्तके तु 'वाक्योच्चयः–' इत्यस्य प्राग्दृश्यते. ६. 'अव्यवहितपदार्थोपस्थिरिति तात्पर्यार्थः' इति पुस्तकान्तरे नास्ति. ७. 'प्रकृतोप–' इत्यादिः '–अव्याहतैव' इत्यन्तः पाठः पुस्तकान्तरे न दृश्यते. ८. 'आत्मवृत्तित्वमेव। एकपदार्थे–परपदार्थसद्भावरूपयोग्यताया अर्थधर्मत्वमेव। उपचारात्स्वजन्यजनकत्वरूपपरम्परासंबन्धात्स्वाश्रयोपस्थापकत्वाच्च पदोच्चयधर्मत्वमवगन्तव्यम्' इत्युपलभ्यते पाठभेदः पुस्तकान्तरे.